

L'agitat retir monàstic del vescomte Bernat II de Cabrera

ALEJANDRO MARTÍNEZ GIRALT
Historiador

Quaderns de la Selva, 20

•

Any 2008

p. 43 a 59

• CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS •

A l'entorn de la figura del vescomte Bernat II de Cabrera (1328-1364), tal volta el més famós dels integrants d'un dels llinatges més poderosos de l'aristocràcia catalana de la baixa edat mitjana, s'han escrit moltes línies, la majoria de les quals se centren a posar en relleu les causes i les conseqüències de la seva caiguda en desgràcia i la seva posterior execució ordenada per qui havia estat el seu gran valedor, el rei Pere IV d'Aragó (1336-1387). En efecte, l'estiu de 1364 Pere el Cerimoniós obrí un procés judicial pel qual es comminava el vescomte a explicar la seva suposada traïció i la del seu fill Bernat, comte d'Osona, capturat al setge castellà de Calataiud, en el context de la guerra amb Pere el Cruel (1350-1369), rei de Castella. Davant les excuses de Bernat II per no presentar-se a Barcelona, la reina Elionor de Sicília ordenà que li fossin confiscats els béns i que fos detingut i portat a judici, fet que acabà amb la seva decapitació pública a Saragossa el 27 de juliol de 1364. Aquest fatal desenllaç ha estat vist per la historiografia catalana no solament com a conseqüència directa de l'odi que personatges com la mateixa reina Elionor o el comte Enric de Trastàmara professaven al vescomte —que era, si no el conseller més influent del Cerimoniós, sens dubte un dels més influents—, sinó també com a cap de turc de les desfetes que Aragó estava patint en la contesa contra Castella.¹

El camí vers el destí final de Bernat II de Cabrera ha anat generant en torn seu la imatge d'un aristòcrata fidel en tot al seu monarca, expert en els afers d'Estat i, sobretot, extremadament hàbil a l'hora de negociar, en perjudici sempre d'un Pere el Cerimoniós que apareix fred, calculador i disposat a tot per satisfer les seves ambicions. Aquesta perspectiva alimenta la visió de l'execució del vescomte com una conseqüència natural del caràcter del monarca i, per tant, la idea que Bernat II fou víctima de les aspiracions frustrades del Cerimoniós. En aquest precís context, existeix una teoria que ens mostra el vescomte retirat de la vida terrenal en un monestir des de 1342, fins que el rei es decidí a emportar-se'l per incorporar-lo al seu cercle de consellers després de cinc anys de clausura. En opinió de Santiago Sobrequés, això demostraria l'escàs interès de Bernat per la vida

* El present article ha estat desenvolupat en el marc del Projecte de Recerca GRHCS35. Història de les Societats Rurals, dirigit per la Dra. Rosa Congost i Colomer (Universitat de Girona), amb el concurs d'una Beca de Recerca d'Acció Especial de la Universitat de Girona, cofinançada per l'Ajuntament d'Hostalric i el Consell Comarcal de la Selva. La documentació referenciada procedeix dels registres del Fons Cabrera i Bas de l'Arxiu Ducal de Medinaceli (ADM), numerats segons l'inventari de l'Arxiu Històric d'Hostalric; de l'Arxiu Diocesà de Girona (ADG); l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA); l'Arxiu Històric Nacional (AHN), i del Fons Històric de la Biblioteca de Catalunya (FHBC).

** L'autor agraeix l'ajuda prestada per diverses persones en el decurs de l'elaboració d'aquest estudi, especialment als Drs. Pere Ortí i Gost (Universitat de Girona) i Karen Stöber (University of Wales, Aberystwyth), com també a Xavier Marcó i Masferrer (Universitat de Girona), Víctor Muñoz Gómez (Universidad de Valladolid), Mario Orsi Lázaro (Institució Milà i Fontanals-CSIC) i Neus Puig i Amat (Arxiu Històric d'Hostalric).

1. Vegeu Manuel de BOFARULL. «Proceso contra Bernardo de Cabrera. Mandado formar por el rey don Pedro IV», vol. 1. Dins: *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. 32. Barcelona: Imprenta del Archivo, 1867; Juan B. BITGES. *La muerte de D. Bernardo de Cabrera, consejero del rey D. Pedro IV de Aragón (1364)*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1911; Ferran SOLDEVILA. *Història de Catalunya*. Vol. 1. Barcelona: Alpha, 1962, p. 479-480; Santiago SOBREQUÉS I VIDAL. *Els Barons de Catalunya*. Barcelona: Vicens Vives, 1980, p. 153-158; Ramon d'ABADAL I DE VINYALS. *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 193-256. També Donald J. KAGAY. «The "Treasons" of Bernat de Cabrera: Government, Law and the Individual in the Late-Medieval Crown of Aragon». *Mediaevistik*, 13 (2000): 39-54.

Vista del campanar romànic del monestir de Sant Salvador de Breda, fundat a mitjan segle XI pels vescomtes de Girona (Foto AMG).

mundana i, en conseqüència, pel poder.² L'objectiu de les següents pàgines és, a partir de les fonts documentals i cronístiques existents, rebatre aquesta teoria per avançar, d'aquesta forma, vers una millor comprensió de la persona del vescomte Bernat II de Cabrera.

1. Bernat II de Cabrera i el seu retir en front de la historiografia

Al seu enorme esforç de síntesi sobre la noblesa catalana medieval titulat *Els Barons de Catalunya*, Santiago Sobrequés afirmava que el vescomte Bernat II de Cabrera, en plena maduresa, deixà els seus títols i el seu vast patrimoni de la Catalunya interior i costanera al seu fill primogènit Ponç IV de Cabrera (1347-

2. Santiago SOBREQUÉS I VIDAL. *Els Barons de Catalunya...*, p. 158. Potser la millor mostra d'aquesta aura d'innocència que encara avui dia rodeja el personatge de Bernat II és la novel·la *El poder i la dignitat. Relat sobre les vides encreuades de Pere III i Bernat de Cabrera*, de Jesús Mestres, editada a Barcelona per Edicions 62 l'any 2005.

1349) i prengué els hàbits monacals a l'abadia de Sant Salvador de Breda. Aquest no era un altre que el monestir fundacional del seu llinatge, manat construir a mitjan segle XI pel matrimoni dels vescomtes de Girona Ermessenda, senyora de Montsoriu (vers 1018-1057), i Guerau, senyor de Cabrera (vers 1032-1041), als peus de la serralada del Montseny, això és, al nucli central dels seus dominis territorials. Sant Salvador de Breda estigué subjecte a l'abadia de Sant Cugat del Vallès fins al segle XII, experimentant segurament un nou impuls amb la recepció de les relíquies dels màrtirs Sant Iscle i Santa Victòria al cap de més d'una centúria.³ Sobrequés suggeria que el pare de Bernat II, el vescomte Bernat I de Cabrera (1327-1328) i senyor de Montclús, que havia renunciat al vescomtat en favor del seu fill poc després d'haver-lo heretat de la seva cosina Marquesa II, comtessa consort d'Empúries (vers 1284-1327), hauria pogut retirar-se a un monestir on passaria els darrers anys de la seva vida, i això hauria incidit notablement en la decisió de Bernat II de recloure's a Breda.⁴

Els fonaments que sostenen la teoria del retir monàstic de Bernat II de Cabrera resideixen en un passatge de la *Crònica* del rei Pere el Cerimoniós, segons la qual el mateix monarca anà a cercar el vescomte a Breda per aconseguir els seus serveis: «E nós, romanint així, e no havíem qui ens servís de majordom ne d'altres oficis de cavallers, diguem a mossèn Bernat de Cabrera, qui era ab nós e qui novellament havíem tret de Sent Salvador de Breda, e venc ab nós aquell viatge, on ell estava apartadament per fer vida solitària, que ens servís de majordom e així es féu.»⁵ Això hauria tingut lloc després de setembre de 1347, quan Pere es veié obligat a jurar els privilegis de la Unió de nobles aragonesos a les Corts de Saragossa i, de fet, la intervenció del vescomte de Cabrera esdevingué decisiva per atraure a part de l'aristocràcia del regne d'Aragó al bàndol reial i preparar el camí per la desfeta unionista d'Èpila a l'estiu de 1348.⁶ Ara bé, cal ser molt prudent a l'hora

3. No existeix cap estudi recent i complet sobre l'abadia de Breda. Tot i això, disposem d'un volum considerable d'obres on s'ha tractat aquesta institució. Vegeu, per exemple, Enrique FLÓREZ [ed.]. *España Sagrada*, vol. 43. Madrid: Imprenta de Collado, 1819, p. 361-362; Jaime VILLANUEVA. *Viage literario á las iglesias de España*. Vol. 14. Madrid: Real Academia de la Historia, 1850, p. 200-210, carta 99; Francesc MONSALVATJE. *Los monasterios de la diócesis gerundense*. Olot: Juan Bonet, 1904, p. 409-439; Joaquim BOTET i SISÓ, «Provincia de Gerona». Dins: Francesc CARRERAS i CANDI [dir.]. *Geografía General de Catalunya*, vol. 3. Barcelona: Albert Martín, 1913-1919, p. 959-1028; Antoni PLADEVALL i FONT. *Els monestirs catalans*. Barcelona: Destino, 1970, p. 44 i 191; Jaume COLL i CASTANYER. *Breda històrica i actual*. Barcelona: Montblanc, 1971, p. 15-163; Josep M. PONS i GURI. «Dotales d'esglésies selvatanes del bisbat de Girona al segle XI». *Recull d'Estudis d'Història Jurídica Catalana*. Vol. 2. Barcelona: Fundació Noguera, 1989, p. 461-476; Josep M. MARQUÉS i PLANAGUMÀ i Joan GARNATXE. *Monestirs i esglésies de Breda. Parròquies de Breda, Riells i Viabrea*. Breda: Parròquia de Breda, 1991; i Josep M. MARQUÉS i PLANAGUMÀ. *Ermites i santuaris de la diócesi de Girona*. Girona: Diputació de Girona, 2000, p. 53-54. Per altra banda, i amb motiu de la celebració de les IV Jornades d'Arqueologia i Història del Maresme a la ciutat de Mataró el novembre de l'any 2007, es va aprofitar per a incidir en els vincles institucionals entre l'abadia de Breda i els vescomtes de Cabrera del segle XIII al XV. Vegeu Alejandro MARTÍNEZ GIRALT. *Sant Salvador de Breda: un obscur cas de vincles entre llinatges aristocràtics i institucions monàstiques a la Baixa Edat Mitjana*. [En premsa.]
4. L'autor no menciona el nom del suposat destí monàstic de Bernat I. Santiago SOBREQUÉS i VIDAL. *Els Barons de Catalunya...*, p. 107-108.
5. PERE EL CERIMONIÓS, «Crònica». Dins: Ferran SOLDEVILA [ed.]. *Les Quatre Grans Cròniques*, Barcelona: Selecta, 1971, p. 1099.
6. Rafael TASIS. *Les Unions de nobles i el rei del punyalel*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1960, p. 21-58; Marie-C. GERBET. *Las noblezas españolas en la Edad Media. Siglos XI-XV*. Madrid: Alianza Universidad, 1997, p. 218-221, i F. Xavier HERNÁNDEZ CARDONA. *Història militar de Catalunya*. Vol. 2. Barcelona: Rafael Dalmau, 2004, p. 147-148.

Al vescomte Bernat II de Cabrera se li atribueix una temporada de recolliment a l'abadia de Breda entre 1342 i 1347, fonamentada sobretot en un passatge de la *Crònica* de Pere el Cerimoniós. Miniatura amb monjos llegint. Còpia italiana de 1325-1375 de les *Postillae in septem epistolas canonicas* d'Agustí d'Ancona. British Library, Burney ms 43, f.165 (British Library Board. Tots els drets reservats).

d'interpretar els passatges de la *Crònica* del Cerimoniós d'una manera literal, donat que, com ja va advertir Ramon d'Abadal, aquesta es compon majoritàriament de justificacions de les decisions personals del monarca, amb l'objectiu de fer-les menys discutibles.⁷ Tornarem a fer referència a aquest passatge de la *Crònica* a la fi d'aquesta exposició. Convé no desviar-se de la línia historiogràfica traçada per Sobrequés, ja que l'eminent historiador del dret i arxiver Josep Maria Pons

7. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS. *Pere el Cerimoniós i els inicis...*, p. 202.

i Guri la secundària amb l'edició d'un cartulari de les darrerries del segle XIV de les possessions que l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem tenia a la vila de Sant Celoni, situada no gaire lluny de la mateixa Breda. Un dels documents del cartulari era expedit des del monestir de Breda amb data 20 d'octubre de 1342. En aquest, el vescomte de Cabrera reconeixia tenir en feu de l'Hospital els castells d'Agudes i Miravalls i altres llocs del massís del Montseny. Pons i Guri suposava que aquest reconeixement formava part d'un procés mitjançant el qual el vescomte pretenia deixar la seva herència al seu primogènit en les millors condicions possibles.⁸

La resta d'historiadors que tractà o mencionà alguna vegada el retir de Bernat II a Sant Salvador de Breda, no ho féu amb esperit de desmentir-ho, ni molt menys d'aportar evidències documentals –de fet, la de Pons i Guri és l'única–: simplement, es limità a retardar la data d'inici. Així doncs, mentre Vicenç Coma i Soley, en la seva monografia sobre els vescomtes de Cabrera de la fi de la dècada de 1960, la situava al 1344, és a dir, amb posterioritat al retorn de Bernat del setge d'Algesires, Jaume Coll i Castanyer considerava que el retir hauria estat difícilment possible. L'argument de Coll i Castanyer es basava en el fet que, després d'alguna mena d'incident amb la seva muller Timbor –sobre el qual tornarem més endavant–, Bernat no podia recloure's a Sant Salvador perquè precisament fins allà s'hauria desplaçat Timbor amb l'objectiu de distanciar-se'n.⁹

No obstant això, en els darrers temps la referència a la presència de Bernat II de Cabrera a la campanya castellana contra el regne de Granada, que Coma i Soley situava en 1344 i que Sobrequés relacionava amb 1341, constituïa un seriós inconvenient a l'hora de mantenir l'abast cronològic del retir monàstic del vescomte entre 1342 i 1347.¹⁰ A causa d'això, Emilio Cabrera ja es pronuncià a la fi dels anys 1980 sobre el «caràcter relatiu» d'aquest retir.¹¹

En conclusió, a fi de salvar els obstacles que ens impedeixen valorar aquest període amb un cert sentit crític, ens cal desconstruir aquesta etapa a partir de les fonts disponibles i, tot seguit, reconstruir-la, prenent com a base el passat del mateix personatge.

8. Josep M. PONS I GURI. «Un cartoral de la milícia hospitalària». *Reculls d'Estudis...* Vol. 3, p. 421 i 434-435, doc. 9.

9. Coma i Soley afirma que Joaquim Botet i Sisó fou qui donà la primera referència de 1342, dada que no ha pogut ser constatada en cap de les obres de Botet, per la qual cosa és possible que l'autor s'estigués referint a Sobrequés i no pas a Botet. VICENÇ COMA I SOLEY. *Los vizcondes de Cabrera. Monografía histórica: Condes soberanos de Urgel, condes de Mòdica y Osona, vizcondes de Gerona, Bas, Àger y Montsoriu*. Barcelona: Libreria Balmes, 1968, p. 58, i JAUME COLL I CASTANYER. *Breda històrica i actual...*, p. 207-208.

10. VICENÇ COMA I SOLEY. *Los vizcondes de Cabrera...*, p. 56; SANTIAGO SOBREQÜÉS I VIDAL. *Els Barons de Catalunya...*, p. 108.

11. EMILIO CABRERA MUÑOZ. «Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel y la cuestión del señorío de Aguilar». *Anuario de Estudios Medievales*, 19 (1989): 346.

El vescomte Bernat II semblava estar avesat en les tècniques i tàctiques de combat del seu temps des de la joventesa. Aquí, el comte de Barcelona travessa amb la llança un cavaller alemany, segons una versió de 1300-1350 de la *Crònica* de Bernat Desclot. Biblioteca de Catalunya, ms 486, f.15v (Biblioteca de Catalunya, Barcelona).

2. Bernat II de Cabrera i el seu retir en front dels textos: construint un itinerari

Ens convé retrocedir als orígens de l'individu del qual estem parlant. Segon fill de Bernat de Cabrera, senyor de Montclús, i de la dama andalusa Elionor Yáñez (vers 1281-1333), senyora d'Aguilar de la Frontera (Còrdova), Bernardí de Cabrera (*Bernardinus*) passà a primer pla després de la misteriosa desaparició del seu germà gran Ramon Berenguer,¹² i s'avesà als assumptes del poder havent passat ja els disset anys, apareixent associat a la senyoria del castell de Montclús des de l'any 1320. Posteriorment, Bernardí s'embarcà a l'estol que l'infant Alfons d'Aragó organitzà per a la conquesta de l'illa de Sardenya entre 1323 i 1324. Finalment, en algun moment de l'any 1327 la vescomtessa Marquesa II morí deixant el vescomtat de Cabrera en mans del seu cosí Bernat de Montclús, i aquest el llegà alhora al seu

12. La vida del primogènit de Bernat de Montclús i Elionor d'Aguilar és un veritable misteri. D'ell se sap que fou el primer espòs d'Isabel, senyora de Cabrera, però desapareix de la documentació a partir de 1306; ADM Cabrera i Bas, r. 3778, ll. 16 - ll. n. 86, rt. 987, f. 78; r. 2962, ll. 8 - ll. n. 10, rt. 977, f. 257; i r. 3815, ll. 17 - ll. n. 15, rt. 987, f. 657.

Per raons que desconeixem, la vescomtessa Timbor de Fenollet, muller de Bernat II, defugí la convivència amb ell durant la dècada de 1340. A la miniatura, Lancelot del Lac fuig de Camelot mentre Ginebra l'increpa des d'una torre. Versió belga de 1344 del *Lancelot du Lac*. Bibliothèque Nationale de France, ms Français 122, f.211v (BnF-Gallica).

fill i hereu. D'aquesta manera, Bernardí passaria a ser des del 26 de maig de 1328, data de la donació, nou vescomte de Cabrera.¹³

El perfil del nostre protagonista és el d'un jove aristòcrata associat als entrellats del poder i a la carrera militar des de l'adolescència.¹⁴ I, de fet, la seva reputació sembla haver crescut tant que l'octubre de 1336, Pere el Cerimoniós el destacà entre els enviats reials a les terres de Pere de Xèrica, que havia de ser processat per haver-se negat a acudir a les Corts convocades pel desembre de l'any anterior i haver ofert protecció a Elionor de Castella i el seu fill, l'infant Ferran, madrastra i germanastre respectius del monarca catalano-aragonès. El rei sospitava que

13. ADM Cabrera i Bas, r. 3518, ll. 14 - ll. n. 32, rt. 983, f. 469 i r. 3555, ll. 14 - ll. n. 68, rt. 984, f. 35.

14. Per a Jorge Sáiz Serrano, aquest correspondria a l'etapa de formació d'un «professional militar de condició nobiliària» baixmedieval, en la qual un jove aristòcrata encara menor d'edat estaria rodejat dels seus parents més propers a l'hora d'iniciar-se en les arts militars. Jorge SÁIZ SERRANO. *Guerra y nobleza en la Corona de Aragón. La caballería en los ejércitos del rey (siglos XIV-XV)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2003, p. 519-520. [Tesi doctoral inèdita.]

aquests últims pretenien apartar-lo del tron. Les circumstàncies empitjoraren quan la comissió reial fou empresonada pel senyor de Xèrica i, estant Alfons XI de Castella i dom Joan Manuel del costat de la madrastra del Cerimoniós, existia un seriós perill que esclatés un conflicte amb Castella. Tot i això, la influència sobre el jove Pere el Cerimoniós del seu oncle i fidel privat, el comte Pere d'Empúries (mort vers 1381), i les gestions del Papa, permeteren restablir les relacions entre les parts, assegurar el retorn dels comissionats supervivents i, cosa que era més important, salvaguardar la pau entre les corones d'Aragó i de Castella. Malauradament, el mateix Bernat II estigué a punt de posar el seu rei en un altre greu compromís, en entestar-se a desafiar en duel Pere de Xèrica per tal de netejar el seu honor. Fou necessària la intervenció pontifícia per calmar el vescomte de Cabrera i posar fi a les tensions diplomàtiques.¹⁵ Tot això tenia lloc mentre Bernat patia les conseqüències personals d'unes poc o gens satisfactòries relacions amb la seva muller, la vescomtessa Timbor de Fenollet. A les darreries de 1338 aquesta ja havia optat per apartar-se'n i instal·lar-se al castell de Montclús, com reflecteix una carta del 29 de desembre que el bisbe Arnau de Girona adreçà al seu homòleg de Barcelona, tot demanant-li a instàncies del vescomte que convencés Timbor de tornar amb ell.¹⁶ Per tota resposta, Timbor eludí les súpliques del seu espòs i es limità a reclamar-li diners pel seu manteniment, tal com es desprèn de la correspondència que ambdós van mantenir l'any 1342.¹⁷ El fet que en una data tan tardana com el 31 d'octubre de 1346 el bisbe de Girona es veiés obligat a manifestar al Papa la seva creixent preocupació per la insistència de Timbor a obtenir-ne una audiència, suggereix que aquest assumpte no només distava molt d'haver-se tancat, sinó que la vescomtessa continuava pressionant per obtenir una resolució favorable als seus interessos, possiblement l'anul·lació del matrimoni.¹⁸

Arribats en aquest punt, el retrat de Bernat II de Cabrera s'aproxima més aviat poc al d'un aristòcrata allunyat de la vida mundana, sobretot si tenim en compte que el 1341 era a Sevilla, tal com demostra un instrument subscrit per ell mateix a la ciutat andalusa amb data 14 de setembre, i pel qual reconeixia deure una suma de 7.000 maravedís alfonsins a Bernat Serra, mercader de Barcelona.¹⁹ Poc després, el dia 27 del mateix mes, el rei Alfons XI de Castella informava Pere el Cerimoniós que concedia credencials a Bernat II perquè anés a parlamentar amb

15. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS. *Pere el Cerimoniós i els inicis...*, p. 89-90; Maria T. FERRER I MALLOL. «Causes i antecedents de la guerra dels dos Peres. La revenja per la pèrdua de la meitat del regne de Múrcia». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 63:4 (1987): 445-508; Maria M. COSTA I PARETAS. *La casa de Xèrica i la seva política en relació amb la monarquia de la Corona d'Aragó (segles XIII-XIV)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1998, p. 150-164; 420-421, doc. 185, i 424-425, doc. 189.

16. La petició del bisbe de Girona al bisbe Ferrer de Barcelona es devia al fet que el castell de Montclús es trobava dins la diòcesi de Barcelona i, per tant, Arnau no tenia autoritat episcopal fora de la seva pròpia diòcesi; ADG Lletres, U-7, f. 23rv. Citat per l'any 1339 per Jaime VILLANUEVA. *Viage literario...* Vol. 14, p. 6-7, carta XCVI.

17. ADM Cabrera i Bas, r. 2919, ll. 7 - ll. n. 28, rt. 976, f. 521.

18. ADG Lletres, U-10, f. 127rv.

19. Redactat en castellà a Alcalá de Guadaya (Sevilla); ADM Cabrera i Bas, r. 3852, ll. 18 - ll. n. 6, rt. 988, f. 353.

ell.²⁰ Aquest paper d'emissari del rei d'Aragó a Castella es perllongaria durant un cert temps, ja que encara el gener de 1342 el monarca castellà es queixava a Pere IV que la suposada amenaça que França plantejava sobre el rei Jaume III de Mallorca no era excusa suficient per, mitjançant la presència de *don Bernaldís visconde de Cabrera*, justificar la retirada de les galeres amb què la Corona d'Aragó contribuïa a la Guerra de l'Estret contra els musulmans.²¹ Una contribució militar que s'explica, en bona part, per l'amenaça de les ràtzies musulmanes al regne de València, més que per la presa granadino-meriní de Gibraltar l'any 1333, que bàsicament afectava Castella. D'aquí que les deu galeres catalanes que Pere el Cerimoniós envià en ajut de les quinze galeres castellanes sota comandament de l'almirall Pere de Montcada l'any 1340, fossin obligades a retornar una vegada es va haver assegurat la derrota musulmana d'octubre a la batalla d'El Salado, amb la intenció d'emprar-les en la primera fase del projecte de reincorporació del regne de Mallorca a la Corona d'Aragó.²²

L'any 1342 és proposat majoritàriament pels defensors de l'ingrés del vescomte Bernat II de Cabrera al monestir de Breda i com a inici del govern del seu primogènit per l'arrencada d'ambdós esdeveniments. Ara bé, si cal prendre com a referència bàsica el document del cartulari de l'arxiu d'Arenys de Mar editat per Pons i Guri pel sol fet que el vescomte es trobés a la «seva» abadia el 20 d'octubre,²³ no es poden obviar les dades que ens proporciona la documentació del fons Cabrera i Bas de l'Arxiu Ducal de Medinaceli. Per una banda, perquè ens situa Bernat II de Cabrera a l'abadia breddenca en tres ocasions al llarg de l'any 1342. Això queda demostrat per un registre del 2 de març, segons el qual el vescomte esperava al monestir que un home de la seva casa, Pericó de Coll, tornés de la vall de Gualba, on havia estat enviat per preguntar als seus habitants si aquests eren considerats sota domini del vescomtat de Cabrera;²⁴ pel mateix document del cartulari dels hospitalers de Sant Celoni; i, en darrer terme, per un acord signat el 25 de juliol entre el vescomte de Cabrera i la comunitat de monjos de Breda sobre els drets jurisdiccionals que aquesta última gaudia a la parròquia de

20. Francisco de MOXÓ Y MONTOLIU. «Cartas reales de Alfonso XI a Pedro IV en el Archivo de la Corona de Aragón». *Anuario de Estudios Medievales*, 18 (1988): 283, doc. 15.

21. Francisco de MOXÓ Y MONTOLIU. *Estudios sobre las relaciones entre Aragón y Castilla (ss.XIII-XV)*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1997, p. 155-158 i 165-166, doc. 2; Gabriel ENSENYAT I PUJOL. *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349)*. Vol. 2. Mallorca: Moll, 1997, p. 18-19, doc. 13.

22. Manuel GARCÍA FERNÁNDEZ. «La defensa de la frontera de Granada en el reinado de Alfonso XI de Castilla, 1312-1350». Dins: Cristina SEGURA GRAINO [ed.]. *Relaciones exteriores del reino de Granada. IV Coloquio de Historia medieval Andaluza*. Almería: Instituto de Estudios Almerienses, 1988, p. 37-54; Manuel GARCÍA FERNÁNDEZ. *El reino de Sevilla en tiempos de Alfonso XI (1312-1350)*. Sevilla: Diputación de Sevilla, 1989, p. 43-77; Sílvia GASSIOT PINTORI i Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. «La Cort General de Barcelona (1340) y la contribución catalana a la guerra del Estrecho». Dins: *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional*, 28, 29 i 30 d'abril de 1988, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, p. 222-240; María T. FERRER I MALLOL. *La frontera amb l'Islam en el segle XIV. Cristians i sarrains al País Valencià*. Barcelona: CSIC, 1989, p. 30-35 i 147-149; María LÓPEZ PÉREZ. *La Corona de Aragón y el Magreb en el siglo XIV (1331-1410)*. Barcelona: CSIC, 1995, p. 58-96. Per a una visió més general sobre el conflicte de l'Estret, vegeu Miguel A. LADERO QUESADA. «La guerra del Estrecho». Dins: *Guerra y diplomacia en la Europa Occidental 1280-1480. Actas de la XXXI Semana de Estudios Medievales de Estella. 19 al 23 de julio de 2003*. Pamplona: Gobierno de Navarra, 2005, p. 255-293.

23. v. *supra*, nota 8.

24. ADM Cabrera i Bas, r. 3426, ll. 13 - ll. n. 20, rt. 982, f. 452.

Santa Maria de Breda.²⁵ I, per l'altra, perquè Bernat II no renuncià al control de les seves possessions en favor del seu fill Ponç, sinó que la donació, amb data 13 d'abril de 1341, es limitava a una promesa de traspàs de poders sobre el vescomtat de Cabrera, els honors de Roda i Cabrerès i els castells de Montclús, Montpalau i Sant Iscle, així com altres feus de menor entitat, subjecta a la condició que el futur vescomte es casés amb la vescomtessa Beatriu de Cardona.²⁶ Certament, el vescomte Bernat II de Cabrera prometia al seu primogènit la cessió de la seva herència la primavera de 1341, mentre que a l'any següent se'l pot localitzar al monestir de Breda com a mínim tres vegades entre els mesos de març i d'octubre. Ara bé, aquests testimonis, són suficients per a justificar un retir de la magnitud que se li suposa?

La resposta rau a intentar configurar un itinerari vescomtal per, a partir de les poques fonts de què disposem, situar Bernat II de Cabrera allà on es trobava a cada moment. Tot tornant enrere, veiem que Bernat era present a Breda el 2 de març, el 25 de juliol i el 20 d'octubre de 1342. No tenim altres notícies d'aquest any per als territoris catalans, amb l'excepció d'una lletra del bisbe de Girona del 30 de desembre als eclesiàstics d'Hostalric i de Breda, en la qual els instava a vetllar perquè el darrer marmessor viu del comte Ponç *Malgaulí* d'Empúries, fill difunt de la vescomtessa Marquesa II de Cabrera –que no era un altre que el vescomte Bernat II–, s'ocupés de tancar tots els assumptes que *Malgaulí* no hagués resolt en vida. Aquesta missiva permet pensar que, ocupat com estava en la gestió de les seves senyories, Bernat no hauria tingut gaire temps per a pensar a allunyar-se del món.²⁷

L'any següent, això és, el 1343, Bernat II sembla haver desaparegut del mapa. En realitat, l'hem de cercar en una altra banda de la Península Ibèrica; més concretament, al setge d'Algesires. La *Crònica d'Alfons XI* afirma que el vescomte arribà amb reforços al campament reial d'Algesires pel febrer de 1343, essent destinat al front costaner, prop de la vila nova, i davant de les galeres de Pere de Montcada.²⁸ Coordinades amb els vaixells catalans, les tropes dirigides per Bernat de Cabrera participaren en un setge que anà d'agost de 1342 a març de 1344,²⁹ tot i que el 23 de maig de 1343 el rei Alfons XI demanava al Cerimoniós que no retirés les seves galeres de l'Estret per destinar-les a Mallorca.³⁰ Aquesta petició tenia lloc poc després que el vescomte de Cabrera hagués actuat novament en tant que emissari del rei d'Aragó. Efectivament, aquest darrer ja estava posant en pràctica el seu projecte de recuperació del regne de Mallorca a la Corona d'Aragó, endegant un

25. ADM Cabrera i Bas, r. 3414, ll. 13 - ll. n. 9, rt. 982, f. 368.

26. ADM Cabrera i Bas, r. 3699, ll. 16 - ll. n. 10, rt. 986, ff. 200-210.

27. ADG Lletres, U-7, f. 96rv.

28. Cayetano ROSELL [ed.]. «Crónica de Alfonso XI». *Crónicas de los Reyes de Castilla. Desde Don Alfonso el Sabio hasta los Católicos Don Fernando y Doña Isabel*. Madrid: Atlas, 1953, p. 285 i 356; i Jerónimo de ZURITA. *op.cit.*, vol. 2:8, ff. 235-236. Vegeu també Carlos MARTÍNEZ-VALVERDE. «La campaña de Algeciras y la conquista de esta plaza (1342-1344)». *Revista de Historia Militar*, 25:50 (1981): 22.

29. Miguel A. LADERO QUESADA. «La guerra del Estrecho». *Guerra y diplomacia...*, p. 285.

30. Manuel GARCÍA FERNÁNDEZ. *Registro documental andaluz de Alfonso XI (1312-1350)*. Sevilla: Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1990, p. 84, doc. 374.

procés judicial contra el seu cunyat Jaume III i preparant una expedició militar contra el Rosselló, per la qual cosa necessitava totes les forces disponibles al seu abast.³¹ En aquest sentit, la tasca de Bernat II sembla haver consistit a informar el Cerimoniós de les intencions de Jaume, fet que es desprèn de la correspondència que el vescomte mantenia alhora amb els monarques d'Aragó i de Mallorca.³²

Existeixen dues evidències segures de la presència del vescomte de Cabrera a Algesires. Per una banda, una carta de pagament del 29 d'agost de 1346 en què Bernat de Palau, fill del cavaller homònim, firmava haver rebut del cavaller osonenc Francesc de Malla, procurador del vescomte de Cabrera, un import de 850 sous de Barcelona que se li devien per haver aportat un cavaller armat (*unius equitus armati*) per a la comitiva de genets i peons (*comitiva equitum et peditum*) que Bernat II de Cabrera s'emportà a Algesires.³³ Per altra banda, les fonts d'arxiu que testimonien la presència de Bernat a Aznahrón (Extremadura) i Còrdova, el 26 i el 28 de setembre de 1344, respectivament, com també a Herrera (Extremadura), el 25 d'octubre del mateix any. La seva presència a l'extrem occidental de la Corona de Castella era conseqüència directa de les mesures de compensació adoptades per Alfons XI en el plet per la successió d'Aguilar de la Frontera, dirimit entre ell i el noble castellà Alfons Fernández Coronel. Ambdós aprofitaren els seus lligams de parentiu per intentar apropiarse la senyoria d'Aguilar, una vegada es va haver extingit el llinatge que la dominava, el dels Yáñez, amb la mort dels seus darrers individus a la campanya d'Algesires.³⁴ Pel que fa al vescomte de Cabrera, el fet de ser fill d'Elionor Yáñez d'Aguilar el convertia en candidat a aquella herència i, mentre durà el contenciós, el rei de Castella l'apaivagà amb la concessió d'un «altre» Aguilar, integrat per la senyoria extremenya de Puebla de Alcocer i els termes i castells veïns d'Herrera, Aznahrón i Chillón, que pertanyien a la ciutat de Toledo. Entre el 20 i el 26 d'abril de 1345 Bernat II, era, sens dubte, a Sant Salvador de Breda, on es trobava resolent assumptes relatius a les seves senyories catalanes, però el 12 d'agost ja era a Chillón, on manava als seus veïns que obeïssin per senyor natural al seu segon fill Bernardí, futur Bernat III de Cabrera i comte d'Osona (1356-1368).³⁵

Durant tot l'any 1346, les fonts no aclareixen on es trobava aleshores el vescomte. Ara bé, el 5 de maig de 1347 Bernat II de Cabrera i Timbor de Fenollet concedien al seu fill Ponç de Cabrera, a canvi de l'homenatge corresponent, el

31. Vegeu Gabriel ENSENYAT I PUJOL. *La reintegració de la Corona de Mallorca...* Vol. 1, p. 84-241.

32. Gabriel ENSENYAT I PUJOL. *La reintegració de la Corona de Mallorca...* Vol. 1, p. 173; ACA, Cancelleria Reial, r. 1116, f. 45v.

33. ADM Cabrera i Bas, r. 3861, ll. 18 - ll. n. 14, rt. 988, f. 389.

34. Salvador de MOXÓ Y MONTOLIU. «De la nobleza vieja a la nobleza nueva. La transformación nobiliaria castellana en la Baja Edad Media». Dins: Salvador de MOXÓ Y MONTOLIU [ed.]. *Cuadernos de Historia. Anexos de la Revista Hispania*, vol. 3. Madrid: CSIC, 1969, p. 140-141; Emilio CABRERA MUÑOZ. «Bernat...», p. 346-356; *Ibidem*, «La revuelta de Alfonso Fernández Coronel y su contexto histórico». Dins: Carlos M. REGLERO DE LA FUENTE [coord.]. *Poder y sociedad en la Baja Edad Media hispánica. Estudios en homenaje al profesor Luis Vicente Díaz Martín*. Vol. 1. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2002, p. 62; Tomás LÓPEZ MUÑOZ. «Toledo, señora de Puebla de Alcocer (su relación entre 1377 y 1432)». *Revista de Estudios Extremeños*, 61:2 (2005): 609.

35. Emilio CABRERA MUÑOZ. «Bernat...», p. 359-367, docs. 1-6; AHN Osuna, 1404, n. 1; i Manuel GARCÍA FERNÁNDEZ. *Registro documental...*, p. 89, docs. 394-395.

La participació del vescomte de Cabrera i l'extinció del llinatge matern dels Yáñez d'Aguilar al setge castellà d'Algesires suposarien per al primer uns beneficis inesperats en forma de senyories a Castella. Rostre d'Elionor d'Aguilar, mare de Bernat II, segons l'escultura del seu sepulcre situat a la capella de Sant Rafael del claustre de la catedral de Girona (Capítol Catedral de Girona. Tots els drets reservats. Foto: AMG).

títol de vescomte de Cabrera amb tots els drets sobre les senyories del vescomtat, els honors de Roda i Cabrerès i els castells de Montsoriu i de Montclús, entre moltes altres possessions, i així mateix obligaven els habitants dels seus dominis a retre-li homenatge.³⁶ La donació i l'obligació de fer-se vassall del vescomte Ponç IV, que tingueren lloc al castell de Montsoriu l'any 1347, no havien estat fetes efectives encara sis anys abans, com tampoc està provat que Bernat II es trobés a l'abadia de Breda en 1343, i encara menys en 1344, precisament els anys que

36. ADM Cabrera i Bas, r. 3523, ll. 14 - ll. n. 36, rt. 983, f. 488; r. 3524, ll. 14 - ll. n. 37, rt. 983, f. 492; r. 1544, ll. 2 - ll. n. 1, rt. 970, f. 479; i r. 1585, ll. 2 - ll. n. 1, rt. 970, ff. 521-522.

coincideixen amb la campanya militar d'Algesires i la concessió temporal de l'Aguilar extremeny. Se'l localitza a l'abadia alguns dies de març, juliol i octubre de 1342, i, com a molt, una setmana d'abril de 1345. No obstant això, i a despit del buit informatiu corresponent a 1346, coneixem prou bé l'orientació dels seus desplaçaments: les terres de Castella.

3. Bases per a comprendre l'etapa de 1342-1347

Així doncs i a tall de conclusió, a partir de l'exercici de desconstrucció i de reconstrucció d'aquest període tal com aquí s'ha plantejat, obtenim dos corol·laris fonamentals.

En primer lloc, que la presència física del vescomte Bernat II de Cabrera al monestir de Sant Salvador de Breda segons un petit nombre de documents, no justifica en absolut la creença en el seu retir monàstic. I això no tan sols perquè les dates siguin massa espaciades, sinó també perquè la resta de registres d'arxiu el presenten desenvolupant una intensa activitat als nivells diplomàtic i militar que arriba a esquivar fins i tot la proposta més tardana de Coma i Soley. A més, les fonts no contribueixen precisament a donar suport a la visió d'un vescomte que cedeix el poder al seu primogènit i s'allunya del món. En efecte, mentre que la donació de 1341 a Ponç IV es deu al futur maridatge amb Beatriu de Cardona, la de 1347 ja és definitiva –però continua sense implicar la renúncia del seu pare al poder. Al lector probablement no li passarà per alt el fet que la darrera concessió no es produí fins l'any en què, suposadament, el vescomte Bernat II abandonava els murs del monestir. Per acabar-ho d'adobar, quan Bernat II confirmava als habitants d'Hostalric, el 26 d'abril de 1345, els privilegis que els havia concedit anteriorment la vescomtessa Marquesa II, ho feia autoproclamant-se senyor d'Aguilar (*vicecomitis Caprarie dominique de Aguilario*), una mostra que, lluny de fugir de les seves possessions, el vescomte es caracteritzava per un gran interès en la gestió directa de les seves senyories, tant de les catalanes com de les extremenyas.³⁷ En darrer terme, si examinéssim detingudament tota la documentació que va del 9 de gener de 1342 al 28 de maig de 1347, veuríem com l'administració dels dominis vescomtals corria a càrrec de Francesc de Malla, home de confiança del pare de Ponç que actuava com el seu procurador fiscal.³⁸ Tot plegat reforça encara més la impressió del control directe del vescomte sobre la gestió del seu patrimoni.

En segon lloc, cosa encara més important, precisament entre 1342 i 1347 és quan es forja la personalitat pública del vescomte Bernat II de Cabrera i es

37. ADM Cabrera i Bas, r. 3337, ll. 12 - ll. n. 29, rt. 981, ff. 442-443.

38. En bona part d'aquesta documentació, composta majoritàriament per cartes de pagament, Ponç apareixia sempre acompanyat de Francesc de Malla o bé del seu coprocurador, el jurista Pere Escrivà d'Hostalric; ADM Cabrera i Bas, r. 4472, ll. 29 - ll. n. 57, rt. 998, f. 43; r. 3855, ll. 18 - ll. n. 9, rt. 988, f. 367; r. 3856, ll. 18 - ll. n. 9, rt. 988, f. 367; r. 3857, ll. 18 - ll. n. 10, rt. 988, f. 371; r. 3859, ll. 18 - ll. n. 12, rt. 988, f. 379 i f. 415; r. 3861, ll. 18 - ll. n. 14, rt. 988, f. 389; r. 3862, ll. 18 - ll. n. 15, rt. 988, f. 393; r. 3868, ll. 18 - ll. n. 16, rt. 988, f. 397; r. 2976, ll. 8 - ll. n. 24, rt. 977, f. 372; r. 3866, ll. 18 - ll. n. 18, rt. 988, f. 407; r. 5107, ll. 33 - ll. n. 3, rt. 1004, f. 123; r. 3867, ll. 18 - ll. n. 19, rt. 988, f. 411; r. 3156, ll. 11 - ll. n. 1, rt. 979, f. 607; i FHBC Solterra, caixa 1-VII-2, perg. 273.

L'experiència en els afers castellans adquirida durant la dècada de 1340 permeté segurament que el rei d'Aragó confiés en el vescomte de Cabrera per negociar tractats de pau amb el seu rival Pere I de Castella. Pau entre aqueus i troians al *Roman de Troie* de Benet de Saint-Maur. Còpia francesa dels volts de 1330. Bibliothèque Nationale de France, ms Français 60, f.129v (BnF-Gallica).

posen les bases del seu ascens a una posició de privilegi en el cercle de consellers de Pere el Cerimoniós i la seva posterior caiguda. La seva condició de mitjancer entre els reis d'Aragó i de Castella –sense oblidar Mallorca–, així com la seva participació en la Guerra de l'Estret entre 1343 i 1344, el convertiren en un aristòcrata experimentat en la política i els afers militars, amb un coneixement del medi castellà prou suficient per a encomanar-li la firma de la pau d'Àgreda-Tarassona amb el representant i tutor del jove i agressiu rei Pere de Castella, Joan Alfons d'Alburquerque, l'any 1352. Sense anar més lluny, és molt probable que aquest coneixement de l'espai polític castellà el convencés de continuar la línia marcada per l'infant Pere d'Empúries, que apostava per evitar un enfrontament militar amb Castella per al qual Aragó no estava preparat. Per tant, en aquesta fase residirien les raons del seu posterior comportament durant l'anomenada Guerra dels Dos Peres (1356-1369), en el decurs de la qual Bernat II estigué a càrrec no tan sols d'assegurar i de proveir les guarnicions frontereres, sinó també d'encapçalar les delegacions de pau que el Cerimoniós envià a Tudela (1357), Terror (1361) i Morvedre (1363). I precisament seria la seva obsessió per firmar una pau amb Castella fos quin fos el preu a pagar, allò que el portà a comprometre's amb l'assassinat del comte Enric de Trastàmara –aleshores protegit del rei

d'Aragó i home molt proper a la reina Elionor de Sicília– i, en conseqüència, a llaurar-se la seva pròpia desgràcia.³⁹

En definitiva, el retir monàstic de Bernat II de Cabrera a Sant Salvador de Breda, més que «relatiu», presenta un aspecte del tot inconsistent. És possible, si no probable, que el vescomte gaudís d'un palau o residència pròpia a la mateixa abadia o que fins i tot s'allotgés temporalment a la casa de l'abat, donat que els senyors que beneficiaven un monestir o eren hereus dels seus patrocinatoris, tenien el dret a residir-hi tant de temps com volguessin;⁴⁰ però això és quelcom que no guarda ni ha de guardar cap relació amb un aïllament del món. Pel cap baix, dins del difícil passatge de la *Crònica del Cerimoniós*, la construcció «tret de Sent Salvador... on ell estava... per fer vida solitària», convida a una segona lectura, segons la qual el vescomte hauria estat requerit pel rei no una, sinó diverses vegades, per tal que li retés algun o altre servei. No obstant això, l'expressió *vida solitària* planteja encara nombrosos interrogants. No es tracta, en tot cas, de posar en dubte la religiositat de Bernat II –un posicionament que amenaçaria d'ultrapassar els límits d'un punt de vista estrictament científic–, sinó d'assumir que, tal com es presenta l'etapa compresa entre 1342 i 1347 en la vida del vescomte Bernat II de Cabrera, aquesta es perfila com una oportunitat de millorar la nostra comprensió del personatge a través de les seves pròpies accions inscrites en l'espai i en el temps. Una oportunitat per a descobrir, darrere del miratge de la vocació monàstica, el noble medieval que governa, administra, negocia i combat com a tal.

39. El comte de Trastàmara, futur rei Enric II de Castella (1369-1379), era germanastre del rei Pere el Cruel. Constituï l'aposta personal de Pere el Cerimoniós per eliminar un monarca famós per la seva crueltat –d'aquí el sobrenom– i instal·lar al tron de Castella un candidat lleial al rei d'Aragó. Tot i això, Enric estava destinat a defraudar les esperances del Cerimoniós i de la seva muller. Per a una aproximació a les relacions entre els protagonistes en l'escena d'aquell conflicte, vegeu Ramon d'ABADAL I DE VINYALS. *Pere el Cerimoniós i els inicis...*, p. 88-94 i 193-256; i Julio VALDEÓN BARUQUE. *Pedro I el Cruel y Enrique de Trastámara. ¿La primera guerra civil española?* Madrid: Aguilar, 2002, p. 77-202. Per a una visió més general del conflicte, Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ i Joan REGLÀ i CAMPISTOL. «La crisis de la Reconquista, c.1350-c.1410». Dins: Ramon MENÉNDEZ-PIDAL [dir.]. *Historia de España*. Vol. 14. Madrid: Espasa-Calpe, 1981, p. 43-94; Maria T. FERRER I MALLOL. «Causes i antecedents...», així com Donald J. KAGAY. «The Theory and Practice of Just War in the Late-Medieval Crown of Aragon». *The Catholic Historical Review*, 91:4 (2005): 591-610; i *Ibidem*. «The Defense of the Crown of Aragon during the War of the Two Pedros (1356-1366)». *The Journal of Military History*, 71 (2007): 11-33.

40. Vegeu Karen STÖBER. *Late Medieval Monasteries and their Patrons: England and Wales, c.1300-1540*. Woodbridge: The Boydell Press, 2007, p. 114-116.

Itinerari documentat del vescomte Bernat II de Cabrera entre els anys 1342 i 1347. La senyoria extremenya d'Aguilar apareix inscrita en un rectangle que pretèn donar més relleu a la zona i que en cap cas mostra el perfil geogràfic real d'aquella (AMG).